অধ্যায় ২ ঃ পৰিবেশীয় নৈতিকতা

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ প্ৰকাশ
২.৪ পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ পটভূমি
২.৪.১ মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ
২.৪.২ অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ
২.৪.২.১ জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ
২.৪.২.২ পৰিবেশকেন্দ্ৰিকতাবাদ
২.৪.৩ সমালোচনা
২.৪.৪ পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদ
২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.৬ অধিক জানিবলৈ
২.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
২.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যায়ন কৰি আপুনি—

- পৰিবেশীয় নৈতিকতা মানে কি আৰু ইয়াৰ সমস্যা সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ লগত সম্পৰ্কিত বিভিন্ন পটভূমিৰ সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ মানৱকেন্দ্ৰিক আৰু অ-মানৱকেন্দ্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ ওপৰত সমসাময়িক বিবাদ আৰু চিন্তাবিদ সকলৰ বৰঙনি সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ সমস্যাসমূহৰ সমালোচনামুলক মুল্যাংকন কৰিব পাৰিব

২.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ত প্ৰায়োগিক নীতিবিজ্ঞানৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় "পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হ'ব। পৰিবেশৰ লগত সম্পৰ্কযুক্ত নৈতিক সমস্যাসমূহৰ লগত

পৰিবেশীয় নৈতিকতা জড়িত। নৈতিক সমস্যা বুলিলে সেই সমস্যাক বুজায় যিয়ে কোনো এটা বিশেষ কাম ভাল নে বেয়া তাক অধ্যয়ন কৰে। ইয়াত পৰিবেশৰ লগত জড়িত কামসমূহ নৈতিকভাৱে শুদ্ধ নে শুদ্ধ নহয় সেই সম্পৰ্কীয় আলোচনা কৰা হ'ব।

পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ লগত জড়িত কিছুমান প্ৰশ্নৰ দ্বাৰা ইয়াৰ ধাৰণা আমি পাব পাৰো। তেনে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন হ'ল— আমি বিচৰা ধৰণে প্ৰকৃতিক ব্যৱহাৰ কৰিব লাগেনে? প্ৰকৃতিৰ নিজস্ব মূল্য আছেনে? জীৱ জন্তুক বধ কৰা আৰু খোৱাটো শুদ্ধনে? পৰিবেশক যদি আমি আমাৰ মতে বাধ্য কৰাও তেনেহ'লে ইয়াৰ ফলাফল কি হ'ব? কিহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কোনো এজনে বিচাৰ কৰিব পাৰিব যে এইবোৰ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ? এনেবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্থাপনে আমাক চিন্তাৰ খোৰাক যোগায়।

২.৩ পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ প্ৰকাশ

Environment শব্দটোৰ বুৎপত্তি অৰ্থ হ'ল চাৰিওফালৰ অৱস্থা। Environment শব্দৰ উৎপত্তি হৈছে ফৰাছী এনভাইৰনাৰ (environner) শব্দৰ পৰা, যাৰ অৰ্থ হৈছে আশ-পাশৰ চাৰিও দিশক সামৰি বা নিৰ্দিষ্ট পৰিমণ্ডলীকৃত এক নিৰ্দিষ্ট এলেকা। অক্সফ'ৰ্ড ইংৰাজী অভিধানৰ মতে পৰিবেশ হ'ল চাৰিওফালৰ অৱস্থাৰ যিকোনো বিষয়বস্তু বা অঞ্চল। যদিও প্ৰকৃতি আৰু পৰিবেশৰ মাজত এটা পাৰ্থক্য আছে , তথাপি পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ আলোচনাৰ ভিতৰত প্ৰাকৃতিক পৰিবেশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়। পৰিবেশীয় নৈতিকতা হ'ল দৰ্শনৰ এনে এক শাখা য'ত পৰিবেশৰ লগত মানুহৰ নৈতিক সম্পৰ্ক, নৈতিক মূল্য আৰু পৰিবেশৰ লগতে জড়বস্তুৰ লগত মানুহৰ নৈতিক ভাবধাৰা অধ্যয়ন কৰে। পৰিবেশ সম্পৰ্কীয় আলোচনা দুখন গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ হৈছিল। এখন হ'ল Rachel Carsonৰ "Silent Spring" যি খন প্ৰকাশ হৈছিল ১৯৬২ চনত আৰু আনখন হ'ল Paul Ehrlichৰ "The Population Bomb" যিখন প্ৰকাশ হৈছিল ১৯৬৮ চনত। এই দুইখন গ্ৰন্থৰ প্ৰথমখনত ৰাসায়নিক কীটনাশক ঔষধ ব্যৱহাৰৰ ফলত হোৱা অপকাৰৰ বিষয়ে আৰু দ্বিতীয়খনত জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ফলত হোৱা অসুবিধা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিল। সেইবোৰ গ্ৰন্থ বিশুদ্ধ দাৰ্শনিক দৃষ্টিভংগীৰে প্ৰণয়ন কৰা নাছিল।

Lynn Whiteৰ বিখ্যাত লিখনি "The historical roots of our ecological crisis" (১৯৬৭)ত তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে পৰিবেশীয় সমস্যাবোৰ সম্পূৰ্ণ বৈজ্ঞানিক অথবা কাৰিকৰী নহয় আৰু এই সমস্যাবোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰযুক্তিবিদ্যা বা কাৰিকৰীভাবে সমাধান কৰিব নোৱাৰি। তেওঁ কৈছে, বাস্তব্যবিদ্যাৰ বাবে আমি যি কৰিছো সেয়া নিৰ্ভৰ কৰে মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্বন্ধৰ ধাৰণাৰ ওপৰত। বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ অগ্ৰগতিয়ে বৰ্তমানৰ বাস্তব্যবিদাৰ সমস্যাক উলাই কৰিব নোৱাৰে যেতিয়ালৈকে আমি আমাৰ অতীতক পুনৰ চিন্তাৰ মাজলৈ নানো বা আমি নতুন ধৰ্ম এটা আৱিষ্কাৰ নকৰো। White-এ তেওঁৰ লিখনিত

Judeo-Christian ৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ বিৰোধিতা কৰিছে, যাৰ ফলত বৰ্তমান বাস্তব্যবিদ্যাৰ সমস্যাই গা কৰি উঠিছে। তেওঁৰ লিখনিত তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে পৰিবেশীয় সমস্যাবোৰ বিশ্বৰ দৃষ্টিভংগীত আলোচনা কৰিব লাগে আৰু এইবোৰৰ সমাধানে বিশ্বজগতত যাতে এটা পৰিবৰ্তনৰ সৃষ্টি কৰে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।

Lewis W. Moncrief-এ তেওঁৰ লিখনিত "The Cultural basis of our environmental crisis" (১৯৭০) তেওঁ White ৰ মতামতৰ বিৰোধিতা কৰি কৈছে যে পৰিবেশীয় সমস্যাবোৰ ধৰ্মীয় প্ৰকৃতিৰ, ৰৱঞ্চ, সিহঁত সাংস্কৃতিক। তেওঁ কৈছে, গণতন্ত্ৰৰ শক্তি, প্ৰযুক্তিবিদ্যা, নগৰীকৰণ, ব্যক্তিগত সম্পদৰ বৃদ্ধি আৰু প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি বিৰূপ মনোভাব আদি পৰিবেশীয় সমস্যাৰ লগত প্ৰত্যক্ষ ভাবে জড়িত।

এইটোৱে কয় যে পৰিবেশীয় সমস্যাৰ বিশুদ্ধ সমাধান পোৱা নাযায়। কেৱল মাত্ৰ শৈক্ষিক গৱেষণা পত্ৰ বিলাকতহে এই পৰিবেশীয় সমস্যা আৰু ইয়াৰ সমাধানবোৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়। পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ আন্তৰ্জাতিক শৈক্ষিক গৱেষণা পত্ৰ আৰম্ভ হয় ১৯৭০ৰ পৰা ১৯৮০ৰ আগে আগে। তেনে কেইখনমান শৈক্ষিক গৱেষণা পত্ৰ হ'ল— Environmental Ethics(1979), The Trumpeter: Journal of Ecosophy(1983), Environmental Values(1992) আদি। একেদৰে, কিছুমান শৈক্ষিক অনুষ্ঠানে এই পৰিবেশীয় নৈতিকতা বিষয়টো একোটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় হিচাপে অধ্যয়ন কৰিছিল। J.B. Callicott-এ ১৯৭১ চনত উইচকনচিন বিশ্ববিদ্যালয়ত পৰিবেশীয় নৈতিকতা শিকাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ পৰিবেশীয় নৈতিকতা বুলিলে কি বুজে? (২০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'Environment' শব্দটোৰ বুৎপত্তিগত অৰ্থ কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ 'Silent Spring' গ্ৰন্থখনৰ লিখক কোন?

.....

.....

২.৪ পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ পটভূমি

পূৰ্বতে উল্লেখ কৰা হৈছিল যে পৰিবেশীয় নৈতিকতা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সমস্যাৰ লগত জড়িত য'ত পৰিবেশ সম্পৰ্কে আমাৰ দায়িত্ব কি আৰু সেই দায়িত্ব কিয় পালন কৰিব লাগে তাক অধ্যয়ন কৰা হয়। এইসমূহৰ উত্তৰ দিবৰ কাৰণে পৰিবেশ সম্পৰ্কীয় বিভিন্ন ধৰণৰ পটভূমিৰ সৃষ্টি হৈছে। আমি পৰিবেশীয় নৈতিকতা সম্পৰ্কীয় আলোচনাক বহুলভাৱে মানৱকেন্দ্রিক অথবা অমানৱকেন্দ্রিক এই দুই ধৰণে ভাগ কৰিব পাৰো। জীৱকেন্দ্রিকতাবাদ, পৰিবেশকেন্দ্রিকতাবাদ আৰু অন্যান্য ভাগবোৰ অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদ বিভাগটোৰ ভিতৰত ধৰা হয়।

২.৪.১ মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ

মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মানে মানৱকেন্দ্রিকতা। মানৱকেন্দ্রিক মতবাদৰ মতে মানৱ জাতি হৈছে পৰিবেশৰ মুখ্যকেন্দ্র। এই মতবাদৰ মতে সকলোবিলাক মূল্য মানৱজাতিৰ লগত জড়িত। এই মতবাদে ইয়াকে ক'ব বিচাৰিছে যে সকলোবিলাক বস্তু হয় জৈৱিক নাইবা অজৈৱিক উপাদানেই মানৱ জাতিৰ উন্নতিৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। এই মতবাদৰ মতে মানুহ হৈছে একমাত্র জীৱ যিয়ে চিন্তা কৰিব পাৰে আৰু যাৰ যুক্তিপূৰ্ণভাৱে বিচাৰ কৰিব পৰা ক্ষমতা আছে। সেইবাবে সকলোবিলাক মূল্য মানুহ বা মানৱ জাতিৰ সৈতে জড়িত হোৱা উচিত। নৈতিক মানদণ্ড বোলা গুণটো অকল মানৱ জাতিৰ লগত জড়িত বা আবদ্ধ আৰু মানৱ জাতিৰ নৈতিক মানদণ্ড নাথাকিলে পৰিবেশকলৈ তেওঁলোকৰ কোনো বাধ্যবাধকতা নাথাকিব। উদাহৰণস্বৰূপে, মই এজন মানুহ হিচাপে আন এজন মানুহক আঘাত বা মৰাটো উচিত নহয় কাৰণ মোৰ দৰে সেই মানুহজনৰো নিজৰ অধিকাৰ সমানে প্রয়োগ কৰিব পাৰে। কিন্তু এটা গৰু বা ছাগলীয়ে মোৰ দৰে সমানে অধিকাৰ প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰে সেয়ে এটা গৰু বা ছাগলীক হত্যা কৰাত কোনো দোষ নাই। সকলোবিলাক বস্তু মানুহৰ ভালৰ বাবেহে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। বহুদিন আগৰে পৰা চলি অহা আনকি পশ্চিমীয়া পৰম্পৰাতো এই মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ দর্শনটো এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰি আহিছে। Judo-Christian Genesisৰ মতে মানুহ হৈছে ভগবানৰ প্রতিচ্ছবি। মানুহে মাটি, পানী আনকি আকাশৰ সকলোবিলাক জীৱৰ ওপৰত নিজৰ ৰাজত্ব চলাব পাৰে। এৰিষ্টটলে (Aristotle) কৈছিল যে সকলোবিলাক জৈৱিক আৰু অজৈৱিক বস্তুবিলাক কেৱল মানুহৰ বাবেহে বনোৱা হৈছে।

মানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ বাবে, মানৱজাতিৰ উপযোগিতাৰ ওপৰত ভিত্তি

কৰি সকলোবোৰৰ অস্তিত্ব মূল্যায়ন কৰা উচিত। প্ৰায়েই মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদী ধাৰণাটো প্ৰজাতিবাদ (Speciesism) লৈ গতি কৰে। 'প্ৰজাতিবাদ' শব্দটো প্ৰথমে ব্যৱহাৰ কৰিছিল Richard D. Ryder-এ ১৯৭০ চনত, যাৰ অৰ্থ হ'ল মানুহে নিজকে উচ্চ বুলি বিবেচনা কৰে, কাৰণ তেওঁলোকেই হ'ল একমাত্ৰ মানৱ প্ৰজাতি। প্ৰজাতিবাদ ধাৰণাটোৱে মানৱ জাতিৰ হকে মতামত আগবঢ়াই আৰু অন্যান্যবোৰক বিৰোধীতা কৰে আৰু প্ৰকৃতি হ'ল এই প্ৰজাতিৰ এটা অংশ মাথোন। কিছুমান চিন্তাবিদে কয় যে নীতিবিজ্ঞানত মানৱজাতিৰ বাবে যিবোৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিছে সেইবোৰ বিচাৰ যোগ্য নহয়। মানৱ প্ৰজাতিৰ পক্ষপাতিত্বমূলক আচৰণৰ বাহিৰে তাত বেলেগ কোনো ধৰণৰ মানুহৰ বাবে যুক্তি পোৱা নাযায় য'ত কিছুমান পৰিস্থিতিত প্ৰাণীৰ বিৰোধিতা কৰা হয়। কিছুমান চিন্তাবিদে এনে ধৰণৰ দৃষ্টিভংগীবোৰক অ-মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ মাজত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ পৰিবেশীয় নৈতিক আলোচনাক আমি কেনেকৈ ভাগ কৰিব পাৰো?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ কোনটো বিভাগৰ ভিতৰত জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ, পৰিবেশকেন্দ্ৰিকতাবাদ আৰু অন্যান্য ভাগবোৰ আলোচনা কৰা হয় নাম লিখক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ মানৱকেন্দ্ৰিকতা মতবাদ বুলিলে কি বুজায়?

.....

.....

২.৪.২ অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ

অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ মতবাদৰ মতে মানব জাতি পৰিবেশৰ মুখকেন্দ্ৰ নহয়। এই মতবাদৰ চিন্তাবিদসকলৰ মতে পৰিবেশৰ সকলো বা মানুহৰ বাহিৰে অইন উপাদানকো গুৰুত্ব দিয়া উচিত। আমি মানুহ হিচাপে আন আন জন্তু, গছ-গছনি, নদ-নদী আৰু আন আন জৈৱিক আৰু অজৈৱিক উপাদানসমূহৰ ওপৰতো আমাৰ

দায়বদ্ধতা আছে। কিন্তু অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মতবাদৰ সমর্থনকাৰীসকলক একোটা দলৰ সদস্য বুলি ক'ব নোৱাৰি। কাৰণ তেওঁলোকৰ কিছুমানে জীৱকেন্দ্রিকতাবাদক সমর্থন কৰে, কিছুমানে আকৌ জীৱকেন্দ্রিকতাবাদক সমর্থন কৰে। ধর্মীয় দিশৰ পৰা Jainism আৰু Buddhismক অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ আন আন ৰূপ বুলি ক'ব পাৰি কাৰণ, Buddhism-এ অহিংসাৰ কথা কয় আৰু Jainism-এ জীৱ-জন্তু হত্যা কৰাটো সমর্থন নকৰে। দার্শনিকভাবে, মানুহৰ বাহিৰেও অন্যান্য উপাদানৰ বাবে যে নৈতিক দায়বদ্ধতা থাকিব লাগে সেইটোৱেই অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ এক মূল বিষয়। এটা গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্ন হ'ল যে কিহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আমি মানুহৰ বাহিৰেও অন্যান্য উপাদানৰ বাবে নৈতিকভাবে দায়বদ্ধ হ'ব লাগে? এই নৈতিক দায়বদ্ধতা কি বেলেগ বেলেগ প্রজাতিৰ প্রাণীৰ বাবে? নে এইবোৰ কি উদ্ভিদ জগতৰ বাবে? নে এইবোৰ কি প্রকৃতিৰ অংশ নদী, শিল আৰু পাহাৰৰ বাবে, যাক আমি পৰিস্থিতিতন্ত্র বুলি কওঁ? আনকি এই সম্পর্কে অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদীসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ বেলেগ বেলেগ মতামত আগবঢ়াইছে।

সেই বাবে প্রশ্ন হয় যে যদি আমি মানুহৰ বাহিৰেও নৈতিক মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰো তেন্তে কোনবিলাক প্রাণীক বা কোনবিলাক বস্তুক নৈতিক মানদণ্ড বুলি বিবেচনা কৰা উচিত? এই ক্ষেত্রত, মই সেইবিলাকক অন্যায় কৰা বা কষ্ট দিয়াটো মানি ল'ব নোৱাৰো।

২.৪.২.১ জীৱকেন্দ্রিকতাবাদ

কিছুমান চিন্তাবিদে কৈছিল যে জীৱজন্তুৰ নিজস্ব অধিকাৰ আছে। সেয়ে আমাৰ নৈতিক দায়বদ্ধ তেওঁলোকলৈ বৃদ্ধি কৰা উচিত। Peter Singer (1946), Tom Regan (1938) আৰু Gary Francione (1904) আদি দার্শনিকসকলে জীৱজন্তুক ৰক্ষা কৰাৰ হকে বিভিন্ন নৈতিক মতবাদ আগবঢ়াইছে। Singer-ৰে উপযোগিতাৰ দিশৰ পৰা আৰু Regan-এ অধিকাৰৰ দিশৰ পৰা জীৱ জন্তুৰ স্বাধীনতাৰ বাবে যুক্তি আগবঢ়ায়।

উপযোগিতাবাদী দার্শনিক Jeresmy Bentham (1748-1832)-এ জীৱ-জন্তুৰ হকে এটা প্রশ্ন উত্থাপন ক�ৰিছে, প্রশ্নটো এইটো নহয় যে তেওঁলোকে কথা বা চিন্তা কৰিব পাৰে নে নোৱাৰো কিন্তু প্রশ্নটো হৈছে সিহঁতে কষ্ট সহ্য কৰিব পাৰেনে? সেয়ে Peter Singerয়ে তেওঁৰ "Animal liberation" নামৰ কিতাপখনত জীৱ-জন্তুৰ ওপৰত বা সিহঁতৰ আগ্রহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে। Singerয়ে কয় জীৱ-জন্তু হৈছে সংবেদনশীল জীৱ। সিহঁতে কথা ক'ব নোৱাৰে, সিহতে কিন্তু সুখ আনন্দ আৰু কষ্ট অনুভৱ কৰিব পাৰে। সেয়ে এহ সংবেদনশীলতাৰ ওপৰত

নির্ভৰ কৰি আমি আমাৰ নৈতিক দায়বদ্ধতাটো জীৱ-জন্তুলৈ আগবঢ়াব লাগিব। আনহাতে, Tom Regan-এ কয় যে সংবেদনশীলতাৰ ওপৰত আমি অকল গুৰুত্ব দিয়া উচিত নহয়, বৰঞ্চ প্ৰতিটো প্ৰাণ থকা জীৱৰ প্ৰতি আমি নৈতিক সমৰ্থন দিব লাগিব। ৰেগানৰ মতটো এইবাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ এনে কিছুমান জীৱ-জন্তু আছে বা মানুহো আছে, যেনে— মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত বা ক'মাত থকা মানুহ, যাৰ জীৱ আছে কিন্তু সংবেদনশীলতাৰ ক্ষমতা নাই। এইক্ষেত্ৰত তেওঁলোকক আমি নৈতিক সমৰ্থন দিব লাগিব । কান্টৰ কৰ্তব্যমুলক নীতিবিদ্যাক অনুসৰণ কৰি Tom Regan-এ কয় যে সকলো প্ৰাণীকে উদ্দেশ্য হিচাপে বিবেচনা কৰিব লাগে, উপায় হিচাপে নহয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮ ঃ Bryan Mortonৰ মতে, অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ বুলিলে কি বুজে? (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ৯ ঃ সকলোবিলাক জৈৱিক আৰু অজৈৱিক বস্তু একেই মানুহৰ বাবে— কোনে এই কথাষাৰ কৈছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন ১০ঃ কোনে প্ৰথমে 'ecosophy' শব্দটো উলিয়ায়?

.....

.....

২.৪.২.২ পৰিবেশকেন্দ্ৰিকতাবাদ

কিছুমান অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদীয়ে জীৱ-জন্তুৰ মুক্তি বা স্বাধীনতাৰ হকে যুক্তি আগবঢ়ায়, আনফালে Aldo Leopald (1887-1948), Arne Naess (1912-2009) ৰ নিচিনা চিন্তাবিদসকলে প্ৰকৃতিৰ ওপৰত অপ্ৰয়োজনীয় হস্তক্ষেপৰ বিপক্ষে যুক্তি আগবঢ়ায়। এই চিন্তাবিদসকলৰ মতে আমি অকল মানৱজাতি আৰু জীৱজন্তুৰ প্ৰতিয়েই দায়বদ্ধ নহয়, বৰঞ্চ সমগ্ৰ পৰিবেশতন্ত্ৰৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ যিয়ে সামৰি লয়

সকলো বিলাক জীৱিত আৰু অজীৱিত উপাদান। Leopeld-য়ে 'land ethics'ৰ ধাৰণাটো আগবঢ়ায়। পৰিবেশৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰাত এই 'Land ethics'-এ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। মাটিক এটা অকল বস্তু হিচাপে গণ্য কৰাটো অনুচিত, কিন্তু Leopold মতে মাটি হ'ল এক সম্প্ৰদায়। Leopold-এ কয় যে প্ৰকৃতিত বহুতো বিৱৰ্তন হয় আৰু সেয়ে তেওঁ যুক্তি আগবঢ়াইছে যে প্ৰকৃতিত হোৱা পৰিবৰ্তনবোৰ আৰু মানুহে সৃষ্টি কৰা পৰিবৰ্তনবোৰ বেলেগ বেলেগ কাৰণ জনবসতি ঘনত্বৰ বাবে মানুহে সৃষ্টি কৰা পৰিবৰ্তনবোৰ বেছি ভয়ংকৰ বা ক্ষতিকাৰক হয়।

নৰৱেৰ দাৰ্শনিক Arne Naess (1912-2009)-এ প্ৰকৃতিৰ এটা বিশুদ্ধ মতবাদ আগবঢ়ায়। তেওঁ তেওঁৰ দৰ্শনক 'ecosophy' নামেৰে অভিহিত কৰিছিল। প্ৰতিটো বস্তুৰ বা সকলোৰে নিজস্ব মূল্য আছে। তেওঁ 'Shallow' আৰু 'deep' ecologyৰ মাজত পাৰ্থক্য আনিছে। তেওঁ কৈছে যে আত্ম বিশ্লেষণ নকৰাকৈ কোনো বস্তুৰ মূল্য আৰোপ কৰাকে Shallow ecology বোলে। এই ক্ষেত্ৰত, মূল্যক কেৱল instrumental মূল্য বুলি বিবেচনা কৰা হয়। ইয়াৰ পৰিবৰ্তে, আত্ম বিশ্লেষণ কৰি কোনো বস্তুৰ মূল্য আৰোপ কৰাকে deep ecology বোলে। Arne Naess মতে, deep ecologyৰ দ্বাৰা আমি প্ৰকৃতিৰ বিভিন্ন পৰিবেশীয় অৱস্থাৰ সংৰক্ষণ কৰিব পাৰো। Arne Naess আৰু George Session-এ আঠটা পৰিবেশীয় বিকাশৰ নীতি উদ্ভাবন কৰিছে যত মানুহ আৰু অন্য জড় বস্তুৰ অন্তৰ্নিহিত মূল্য আছে বুলি কৈছে আৰু সিহঁতৰ নিজা নিজা মূল্য আছে। মানুহে সেইবোৰ ধ্বংস কৰাৰ কোনো আধিকাৰ নাই।

২.৪.৩ সমালোচনা

যদিও পৰিবেশৰ লগত সম্পৰ্কিত বহুতো পটভূমি আছে আৰু অন্যান্য মতবাদ, যেনে—মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ, জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ, পৰিবেশকেন্দ্ৰিকতাবাদ আদি প্ৰত্যেকটো মতবাদেই সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছে। যদি আমি মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদলৈ চাওঁ, এই মতবাদটো কেৱল মানৱকেন্দ্ৰিক, মানুহৰ বাহিৰে অন্য প্ৰাণীৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ নকৰে। ইয়াৰ ফলত ই সংকীৰ্ণ হৈ পৰিছে। চিন্তাবিদ Ryder, Singer আৰু অন্যান্যবিলাকে মত দাঙি ধৰিছে যে এনে হ'লে এইটো মতবাদ এটা মানৱ প্ৰজাতিৰ বাবে পক্ষপাতিত্বমুলক হ'ব আৰু ই প্ৰজাতিবাদ হিচাপে অভিযোগৰ সন্মুখীন হ'ব। আনকি, যদি মানৱকেন্দ্ৰিকবাদীসকলে কেৱল মানৱৰ ওপৰত চিন্তা কৰে তেনেহ'লে প্ৰশ্ন হয় যে সিহঁত কেৱল বৰ্তমান প্ৰজন্মৰ বাবে চিন্তা কৰে নে ভৱিষ্যত প্ৰজন্মৰ বাবে চিন্তা কৰে ? যদি তেওঁলোকে নৈতিক মূল্যসমূহ ভৱিষ্যত প্ৰজন্মলৈ প্ৰসাৰিত কৰিব লাগে। যদি আমি জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদীসকললৈ চাওঁ যদিও নৈতিক

মূল্যৰ কথা আলোচনা কৰে তথাপি তেওঁলোকে যিবোৰ প্ৰাণী প্ৰজাতিৰ দুখ অভিজ্ঞতাৰ সামৰ্থ থাকে সেইবোৰৰ নৈতিক বাধ্যবাধকতাৰ লগতহে জড়িত। Singerৰ মতে, যিবোৰ প্ৰাণী সংবেদনশীল, দুখ অভিজ্ঞতাৰ সামৰ্থ থাকে সেইবোৰৰহে নৈতিক মূল্য থাকে। ইয়াৰ পৰা জানিব পৰা গৈছে যে ছাগলী বা গৰু বা কুকুৰা আদিক আমি বধ কৰা উচিত নহয়। এক কথাত ক'বলৈ গ'লে এইবোৰ মতবাদে নিৰামিষবাদৰ সমৰ্থন কৰে। ধৰা হওঁক, আপুনি আপোনাৰ ঘৰত এন্দুৰৰ পৰা বহুত সমস্যা পাইছে, তেতিয়া আপুনি ফান্দ পাতি সিহঁতক নামাৰিবনে? যদি সিহঁতৰ নৈতিক মূল্য আছে তেনেহ'লে আমি তেনে কৰিব লাগেনে? জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদীসকলে মতপোষণ কৰিছে যে প্ৰয়োজন হ'লে আমি সেইবোৰ বধ কৰিব পাৰো, কিন্তু, বেলেগ কাৰণৰ বাবে নহয়। ইয়ো সম্পূৰ্ণ ৰূপে দোষমুক্ত নহয়। জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ দৰে পৰিবেশ কেন্দ্ৰিকতাবাদৰো সমালোচনা পোৱা যায়। কেনেকৈ আমি উদ্ভিদ বা অন্যান্য বস্তু যেনে— পাহাৰ, নদী আদিৰ ক্ষেত্ৰত নৈতিক মূল্য প্ৰদান কৰিম? এইটোৱে কি এইটো বুজাব যে সিহঁতৰ কিছুমান অধিকাৰ আছে?

এইটোৱে পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সমস্যা দাঙি ধৰিছে যে আমি আমাৰ পৰিবেশক লৈ কেনে ধৰণৰ কাম কৰা উচিত। এই সম্পৰ্কে বহুতো মতামত পোৱা গৈছে। সকলোতকৈ ভাল কি কাম প্ৰাণীৰ বাবে কৰিব লাগে? প্ৰকৃতিৰ লগত মানুহৰ সংঘাত হ'ব লাগেনে? প্ৰকৃতিৰ নিজা মূল্য আছেনে? যদি প্ৰকৃতিৰ নিজা মূল্য আছে তেন্তে সেই মূল্য কি? এইটো অন্তনিৰ্হিতনে? এই সকলোবোৰ সমস্যা কেনেকৈ সমাধান কৰিব পৰা যাব? মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ আৰু অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ দুয়োটাকে একেলগ কৰিব পৰা যাবনে?

২.৪.৪ পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদ

এই ধৰণৰ বিষয়বোৰ আলোচনা কৰিবলৈ ১৯৯০ চনত পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদৰ চিন্তাৰ বিদ্যালয় উদ্ভাৱন কৰা হয়। পৰিবেশৰ সমস্যাবোৰ পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদে উপযোগিতাবাদী দৃষ্টিভংগীৰ পৰা আলোচনা বা চাবলৈ চেষ্টা কৰে। সেয়ে, পৰিবেশীয উপযোগিতাবাদ এটা নতুন কৌশল যি পৰিবেশীয় চিন্তাধাৰাৰ লগত জড়িত। ই যুক্তি দাঙি ধৰে যে কেৱল তাত্ত্বিক যুক্তিতেই এই সমস্যাবোৰ সীমাবদ্ধ হ'লে নহ'ব। Bryan Norton এ শক্তিশালী আৰু দুৰ্বল মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ মাজত এটা পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি কৰে। শক্তিশালী মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদে যুক্তি আগবঢ়ায় যে মানুহেই হ'ল মুখ্য আৰু যাৰ অন্তৰ্নিহিত মূল্য আছে আৰু আন বস্তুবিলাকৰো, যদি সেইবিলাকৰো কোনো মূল্য আছে

তেন্তে তেওঁলোকৰ এই মূল্যটো এটা অন্তর্নিহিত মূল্য। দুর্বল মানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ মতে আন জীৱৰ তুলনাত মানুহলৈ অতিৰিক্ত পৰিমাণৰ অন্তর্নিহিত মূল্য দিয়া হয় আৰু সেয়ে অমানৱীয় জীৱতকৈ মানৱক সুৰক্ষা প্রদান কৰাটো ন্যায়সংগত বুলি ধৰা হয়।

পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে পৰিবেশ সমন্ধীয় পত্রবোৰ প্রকৃততে মূল্য বিষয়ক পত্র, ধাৰণাগত আৰু বিশ্ববিষয়ক। এইক্ষেত্রত, Norton-এ এটা মতবাদৰ সৃষ্টি কৰিছে আৰু মতবাদটো হ'ল convergence hypotheses। Norton-এ দুর্বল মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ আৰু অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ মাজত পার্থক্য আনিছে, কিন্তু নীতি প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত দুয়োটাই একে প্রক্রিয়া অৱলম্বন কৰে। Nortonৰ convergence hypotheses মতে, যদি এজন মানুহে দুর্বল মানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ সমর্থন কৰে আৰু আন এজনে অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ সমর্থন কৰে, তেন্তে Norton বাবে, দুয়োজন মানুহেই শেষত একে নীতি মানি ল'ব লগা হয়। এইটো এটা প্রকল্প মাত্র আৰু এই প্রকল্পটোৰ আৰু পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদৰ বহুতো সমালোচনা আছে। ই এইটোৱেই ক'ব বিচাৰে যে কিয় পৰিবেশীয় সমস্যাবোৰ বহুল আৰু কিয় এইবোৰক সমাধান কৰিবলৈ বহুত জটিল? তথাপিও এই সম্পর্কে সদায়ে আলোচনা কৰা দেখিবলৈ পোৱা যায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১১ঃ কেনেকৈ Naess-এ 'Shallow' আৰু 'deep' ecologyৰ মাজত পার্থক্য আনিছে লিখক। (৬০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ১২ঃ Bryan Nortonৰ মতে শক্তিশালী মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মানে কি?

.....

.....

.....

প্রশ্ন ১৩ঃ Bryan Nortonৰ মতে দুর্বল মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মানে কি?

.....

.....

.....

২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- পৰিবেশৰ লগত সম্পৰ্কযুক্ত নৈতিক সমস্যাসমূহৰ লগত পৰিবেশীয় নৈতিকতা জড়িত।
- পৰিবেশীয় নৈতিকতা সম্পৰ্কীয় আলোচনাক বহুলভাৱে মানৱকেন্দ্রিক অথবা অমানৱকেন্দ্রিক এই দুইধৰণে ভাগ কৰিব পাৰো। জীৱকেন্দ্রিকতাবাদ, পৰিবেশকেন্দ্রিকতাবাদ আৰু অন্যান্য ভাগবোৰ অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদ বিভাগটোৰ ভিতৰত ধৰা হয়।
- Environment শব্দটোৰ বুৎপত্তি অর্থ হ'ল চাৰিওফালৰ অৱস্থা। Environment শব্দৰ উৎপত্তি হৈছে ফৰাছী এনভাইৰনাৰ (environner) শব্দৰ পৰা, যাৰ অর্থ হৈছে আশ-পাশৰ চাৰিও দিশক সামৰি বা নির্দিষ্ট পৰিমণ্ডলীকৃত এক নির্দিষ্ট এলেকা। অক্সফ'র্ড ইংৰাজী অভিধানৰ মতে পৰিবেশ হ'ল চাৰিওফালৰ অৱস্থাৰ যিকোনো বিষয়বস্তু বা অঞ্চল। যদিও, প্রকৃতি আৰু পৰিবেশৰ মাজত এটা পার্থক্য আছে তথাপি পৰিবেশীয় নৈতিকতাৰ আলোচনাৰ ভিতৰত প্রাকৃতিক পৰিবেশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়।
- পৰিবেশীয় নৈতিকতা হ'ল দর্শনৰ এনে এক শাখা য'ত পৰিবেশৰ লগত মানুহৰ নৈতিক সম্পর্ক, নৈতিক মূল্য আৰু পৰিবেশৰ লগতে জড়বস্তুৰ লগত মানুহৰ নৈতিক ভাবধাৰা অধ্যয়ন কৰে।
- মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মানে মানৱকেন্দ্রিকতা। মানৱকেন্দ্রিক মতবাদৰ মতে মানৱ জাতি হৈছে পৰিবেশৰ মুখ্যকেন্দ্র। এই মতবাদৰ মতে সকলোবিলাক মূল্য মানৱ জাতিৰ লগত জড়িত। এই মতবাদে ইয়াকে ক'ব বিচাৰিছে যে সকলোবিলাক বস্তু হয় জৈৱিক নাইবা অজৈৱিক উপাদানেই মানৱজাতিৰ উন্নতিৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।
- Bryan Norton-এ শক্তিশালী আৰু দুর্বল মানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ মাজত এটা পার্থক্যৰ সৃষ্টি কৰে। শক্তিশালী মানৱকেন্দ্রিকতাবাদে যুক্তি আগবঢ়ায় যে মানুহেই হ'ল মুখ্য, যাৰ অন্তর্নিহিত মূল্য আছে আৰু আন বস্তুবিলাকৰো, যদি সেইবিলাকৰো কোনো মূল্য আছে তেন্তে তেওঁলোকৰ এই মূল্যটো এটা অন্তর্নিহিত মূল্য।
- দুর্বল মানৱকেন্দ্রিকতাবাদৰ মতে আন জীৱৰ তুলনাত মানুহলৈ অতিৰিক্ত পৰিমাণৰ অন্তর্নিহিত মূল্য দিয়া হয় আৰু সেয়ে অমানৱীয় জীৱতকৈ মানৱক সুৰক্ষা প্রদান কৰাটো ন্যায়সংগত বুলি ধৰা হয়।

- পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদে বিশ্বাস কৰে যে পৰিবেশ সমন্ধীয় পত্রবোৰ প্রকৃততে মূল্য বিষয়ক পত্র, ধাৰণাগত আৰু বিশ্ববিষয়ক। এইক্ষেত্রত, Norton-এ এটা মতবাদৰ সৃষ্টি কৰিছে আৰু মতবাদটো হ'ল convergence hypotheses।

২.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Jamieson, Dale. (2009) *Ethics and Environment*. Cambridge: Cambridge University Press,
2. Rolston Holmes,(1989) *Environmental Ethics*. Temple University Press,

৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিবেশীয় নৈতিকতা হ'ল দর্শনৰ এনে এক শাখা য'ত পৰিবেশৰ লগত মানুহৰ নৈতিক সম্পর্ক, নৈতিক মূল্য আৰু পৰিবেশৰ লগতে জড়বস্তুৰ লগত মানুহৰ নৈতিক ভাবধাৰা অধ্যয়ন কৰে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ Environment শব্দটোৰ বুৎপত্তি অর্থ হ'ল চাৰিওফালৰ অৱস্থা। Environment শব্দৰ উৎপত্তি হৈছে ফৰাছী এনভাইৰনাৰ (environner) শব্দৰ পৰা, যাৰ অর্থ হৈছে আশ-পাশৰ চাৰিও দিশক সামৰি বা নির্দিষ্ট পৰিমণ্ডলীকৃত এক নির্দিষ্ট এলেকা।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ Rachel Carson

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিবেশীয় নৈতিকতা সম্পর্কীয় আলোচনাক বহুলভাৱে মানৱকেন্দ্রিক অথবা অমানৱকেন্দ্রিক এই দুই ধৰণে ভাগ কৰিব পাৰো।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদ

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মানে মানৱকেন্দ্রিকতা। মানৱকেন্দ্রিক মতবাদৰ মতে মানৱ জাতি হৈছে পৰিবেশৰ মুখ্যকেন্দ্র। এই মতবাদৰ মতে সকলোবিলাক মূল্য মানৱ জাতিৰ লগত জড়িত। এই মতবাদে ইয়াকে ক'ব বিচাৰিছে যে সকলোবিলাক বস্তু হয় জৈৱিক নাইবা অজৈৱিক উপাদানেই মানৱ জাতিৰ উন্নতিৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অমানৱকেন্দ্রিকতাবাদ মতবাদৰ মতে মানব জাতি পৰিবেশৰ মুখ কেন্দ্র নহয়। এই মতবাদৰ চিন্তাবিদ সকলৰ মতে পৰিবেশৰ সকলো বা মানুহৰ বাহিৰে অইন

উপাদানকো গুৰুত্ব দিয়া উচিত। আমি মানুহ হিচাপে আন আন জন্তু, গছ-গছনি, নদ-নদী আৰু আন আন জৈৱিক আৰু অজৈৱিক উপাদানসমূহৰ ওপৰতো আমাৰ দায়বদ্ধতা আছে।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এৰিষ্টটল

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ Naess

১১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ তেওঁ 'Shallow' আৰু 'deep' ecologyৰ মাজত পাৰ্থক্য আনিছে। তেওঁ কৈছে যে আত্ম বিশ্লেষণ নকৰাকৈ কোনো বস্তুৰ মূল্য আৰোপ কৰাকে Shallow ecology বোলে। এইক্ষেত্ৰত, মূল্যক কেৱল instrumental মূল্য বুলি বিবেচনা কৰা হয়। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে, আত্মবিশ্লেষণ কৰি কোনো বস্তুৰ মূল্য আৰোপ কৰাকে deep ecology বোলে।

১২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শক্তিশালী মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদে যুক্তি আগবঢ়ায় যে মানুহেই হ'ল মুখ্য আৰু যাৰ অন্তৰ্নিহিত মূল্য আছে আৰু আন বস্তুবিলাকৰো, যদি সেইবিলাকৰো কোনো মূল্য আছে তেন্তে তেওঁলোকৰ এই মূল্যটো এটা অন্তৰ্নিহিত মূল্য।

১৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুৰ্বল মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ মতে আন জীৱৰ তুলনাত মানুহলৈ অতিৰিক্ত পৰিমাণৰ অন্তৰ্নিহিত মূল্য দিয়া হয় আৰু সেয়ে অমানৱীয় জীৱতকৈ মানৱক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰাটো ন্যায়সংগত বুলি ধৰা হয়।

২.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ পৰিবেশীয় নৈতিকতা কি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'Environment' শব্দটোৰ বুৎপত্তিগত অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ 'The Population Bomb' গ্ৰন্থখনৰ লিখক কোন?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ দুৰ্বল মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ মানে কি?

প্ৰশ্ন ৫ ঃ সবল মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ মানে কি?

খ) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ ওপৰত চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ অ-মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ মানে কি? চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ জীৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত চমকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'Shallow' আৰু 'deep ecology'ৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যবোৰ চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ সবল আৰু দুৰ্বল মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যবোৰ লিখক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ পৰিবেশীয় উপযোগিতাবাদৰ সম্পৰ্কে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ পৰিবেশকেন্দ্ৰিকতাবাদৰ সম্পৰ্কে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ পৰিবেশৰ লগত জড়িত বিভিন্ন পটভূমিসমূহৰ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ মানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ সম্পৰ্কে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ অমানৱকেন্দ্ৰিকতাবাদ বুলিলে কি বুজায়? বৰ্ণনা কৰক।

** ***** **